

The article analyzes the conditions of material and domestic life of the Polish population of Galicia 1939–1941. The impact of the policies of nationalization on changes in economic and social character are shown. Special attention is given to the description of housing conditions of both urban and rural populations, and the working conditions of facilities. Other aspects of the study include the areas of employment, pension, social security and health care.

Keywords: *the Poles, Galicia, Sovietization, material and domestic life.*

УДК 94(477)“1939–1941”

Микола ВІТЕНКО

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (17 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.)

У статті аналізуються причини та початковий етап колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., а також висвітлюються основні соціальні зміни в середовищі українського селянства. Детально характеризуються методи економічного та позаекономічного примусу селян Галичини та Волині до вступу в колгоспи, а також заохочення до співпраці з радянською владою. Автор намагається окреслити коло проблем, що потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: *колективізація, колгоспи, західноукраїнські землі, “золотий вересень”, радянізація.*

Усі ми є свідками важливих історичних процесів, які відбуваються в сучасній Україні й супроводжуються гострою політичною боротьбою. Серед проблем, які постали перед українською владою в 90-х рр. ХХ ст., одне із чільних місць посідає так зване “аграрне питання”. Воно полягає в тому, щоб шляхом реформування колгоспів у приватні, фермерські, кооперативні господарства чи латифундії зробити сільське господарство рентабельним й ефективним. Процес, зворотний до колективізації, особливо активно розпочався в листопаді – грудні 1999 р. і пов’язаний з низкою указів Президента України Л.Д.Кучми. Найбільш активно він відбувався насамперед у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій і ряді інших областей, розташованих на заході держави. У зв’язку із цим, особливо актуальним є дослідження процесів колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., які й зумовили ту ситуацію, що є сьогодні в сільському господарстві, і сприяли значною мірою появі кризових явищ на селі.

Метою публікації є вивчення передумов, причин, ходу та наслідків колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.

Аграрні перетворення, здійснювані в західних областях УРСР у 1944–1947 рр., були об’єктом досліджень небагатьох українських науковців. Серед них можна виокремити М.Ковалю, Б.Кравченка¹ та інших. Варто зауважити, що окремі історики вивчали депортаційні процеси в регіоні, боротьбу УПА, але майже не пов’язували свої дослідження з проведенням колективізації². Поодиноким винятком є докторська дисертація М.Сеньків³, яка, однак, не повністю розкриває процеси колективізації західноукраїнських земель.

Не залишилися поза увагою вчених й інші аспекти історії регіону, які до певної міри торкаються цієї проблеми. Так, зокрема, дослідники А.Авторханов, І.Винниченко, І.Волков, Ю.Курносів, М.Поліковський⁴ займалися вивченням питань депортації українців із західних областей УРСР у 40–50-х рр. ХХ ст., проблемою політичного терору московського уряду й Компартії щодо українців. Українські дослідники з діаспори М.Рудницька та Л.Лисенко спробували довести у своїх працях нерентабельність колективної форми господарювання на землі, указати на економічні фактори тиску радянського уряду на селян з метою прискорення темпів колективізації⁵. Проблему нерентабельності колгоспів показав у своїх працях й англійський

дослідник Р.Конквест. Учені І.Кожукало, В.Соколов навели у своїх дослідженнях низку яскравих прикладів колективізації в Станіславській (нині – Івано-Франківська) області, описали масові походи селян з Наддніпрянщини в західні області УРСР за хлібом⁶. В.Замлинський і М.Коваль намагалися розкрити взаємозв'язки між темпами колективізації та боротьбою радянської влади із загонами ОУН і УПА⁷. М.Коваль та Я.Грицак у ряді наукових праць у загальних рисах охарактеризували колективізацію на території західноукраїнських земель, її передумови, наслідки й основні методи проведення, хоча детальною розробкою проблеми не займалися⁸. І.Рибак, Б.Кравченко у своїх дослідженнях намагалися з'ясувати, хоч і не повною мірою, причини появи “неперспективних сіл”, передумови масової міграції сільської молоді до міст⁹.

З огляду на зазначене вище, у статті необхідно вирішити такі завдання:

1) указати на передумови й причини колективізації на території західних областей УРСР;

2) проаналізувати хід та основні методи проведення колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.;

3) дослідити форми спротиву селян примусовій колективізації;

4) указати на основні рушійні сили колективізації в західних областях УРСР.

Сімнадцятого вересня 1939 р. частини Червоної Армії перейшли р. Збруч і ввійшли на територію Східної Галичини й Волині. Польська держава, яка впала під ударами гітлерівських військ, не могла захищатися. Її уряд утік до Румунії, а згодом до Великобританії. Народні Збори, які були скликані 28 жовтня 1939 р. у Львові, оголосили Декларацію з проханням включити землі Східної Галичини й Волині до складу УРСР та СРСР¹⁰. Прохання було задовільнено. На цих територіях ще з вересня 1939 р. розпочалося створення органів радянської влади. У першу чергу було сформовано міські й сільські ради депутатів трудящих, а згодом районні й обласні виконавчі комітети. Було також створено апарати примусу та контролю: обласні й районні відділи НКВД–НКВС, НКГБ–НКДБ, народної міліції, судову мережу та ін.

Усього у вересні 1939 р. до УРСР перейшло 88 тис. км² з населенням 8 млн чол.¹¹. Однією з перших на території 6 новостворених областей (Ровенська, Тернопільська, Волинська, Львівська, Дрогобицька, Станіславська) постала проблема приватної власності й, зокрема, приватної власності на землю, оскільки саме наявність останньої суперечила марксистським ідеям про комуністичне суспільство. Ще в Декларації Народних Зборів Західної України про конфіскацію поміщицьких земель від 28 жовтня 1939 р. зазначалося: “...Віднині вся земля Західної України з її надрами, всі ріки та ліси оголошуються всенародним добром, тобто державною власністю”¹².

Під впливом цього документа, а також указівок ЦК КП(б)У протягом листопада – грудня 1939 р. було ліквідовано поміщицьке землеволодіння, а землі, які раніше належали поміщикам, були частково роздані разом з худобою та інвентарем незаможним селянам. Цей захід радянської влади хоч і був сприйнятий українськими селянами позитивно, але все ж без особливого ентузіазму, оскільки ці дії були спрямовані проти приватної, хай і поміщицької, власності. Існували побоювання, що після поміщиків настане черга заможних селян. Крім того, влада на місцях не хотіла роздавати поміщицькі землі, а почала створювати на них радгоспи. Саме через це до 70% конфіскованих земельних угідь залишилися не розданими¹³. За підрахунками Я.Грицака, до кінця 1939 р. було конфісовано 2 753 млн га – майже третина всіх орних угідь краю, і лише половину землі було роздано селянам¹⁴. Проте ситуація в окремих областях була ще гіршою. Так, на Волині з 379 тис. га конфіскованих земель роздано тільки 24,5%¹⁵. Селяни активніше розбирали коней, корів і волів (до 90%)¹⁶.

На нашу думку, таку ситуацію можна пояснити тим, що селяни не могли обробляти не лише ту землю, яку їм роздавали, а й свою власну, оскільки мали недостатню кількість посівного матеріалу, інвентарю та робочої худоби.

Паралельно з роздачею земель безземельним і малоземельним селянам на нерозданих угіддях розпочалося створення колгоспів та радгоспів, але цей процес до осені 1940 р. не набув масового характеру. На той момент у колгоспи вступило тільки до 2% селянських дворів¹⁷.

Проте місцева влада звітувала в ЦК КП(б)У про появу численних колгоспів, але це було звичайнісіньким окомилуванням. Найчастіше в перших колгоспах було лише 10–15 селян-

ських господарств, які не могли самостійно обробити ту землю, яку їм дала держава. У радянській історіографії створення перших колгоспів назвали вимушеним кроком. Однак у цьому є лише частка правди. Навпаки, можна твердити, що радянська влада навмисно гальмувала процес роздачі поміщицьких маєтків. Так, селян, які брали землю, худобу й реманент поміщиків, заносили до спеціальних списків і пізніше на них морально тиснули, змушуючи вступати до колгоспів. Землю навмисне не роздавали, щоб згодом заявити, що через відсутність бажаних на володіння поміщицькою землею на не розданих угіддях буде створено колгоспи.

Серед причин їхньої появи називали добровільне бажання селян. Проте нині можна сміливо стверджувати, що насправді добровільних бажаних вступити чи організувати колгоспи було дуже мало (створено в кінці 1939 р. від 11 до 27 колгоспів у кожній із 6 областей¹⁸), а в них перебували одиниці селян, переважно малоземельних чи безземельних, більшість із них літнього віку – 50–60-ти років¹⁹. Фактично КП(б)У за вказівкою Й. Сталіна проводила в західних областях УРСР у 1939–1941 рр. свого роду експеримент, метою якого було їх втягнення в загальнореспубліканське та всесоюзне русло господарського й суспільного життя, причому без урахування специфіки краю. Партійним органам необхідно було довести, що колгоспне господарювання не має альтернативи та є найбільш перспективним у селі. Крім того, слід пам'ятати, що селянські господарства в західних областях УРСР були на той час дрібнотоварними, тому значна їх частина не могла задовольнити власні потреби в продуктах харчування.

Одночасно з колективізацією планувалося провести й проводилися масштабні процеси радянзації Західної України, а також індустріалізація цього віковичного аграрно-сировинного придатка різних держав, що було неможливе без великого товарного сільського господарства, виробництво якого в основному спрямовувалося на ринок. Створення колгоспів дозволяло також одержати майже задарма значну кількість продовольства.

У ході колективізації Галичини й Волині сліпо використовувався досвід колективізації в СРСР кінця 20 – початку 30-х рр. ХХ ст. Українська дослідниця колективізації з діаспори Мілена Рудницька виділила серед методів із прискорення темпів колективізації, що застосовувалися радянською владою, як політичні, так й економічні. Серед них вона назвала й розкол українського села на “бідняків” і “куркулів” (“куркулі” володіли більше 10 га землі на господарство, “підкуркульники” – від 7 до 10 га, “бідняки” – до 7 га, але до куркулів зараховували й тих, хто використовував найману працю) і примусову здачу наприкінці 1939 р. селянами-одноосібниками зерна – “жито по 20 злотих за 100 кг; пшеницю по 25 злотих, а наступного дня відмінено польські гроші”²⁰.

Було також створено мережі донощиків і т. зв. “секретних сотрудников”, котрі повідомляли про всі прояви вільнодумства галицьких і волинських селян. У 1940–1941 рр. селян-одноосібників радянська влада змушувала продавати зерно по 20 крб за 100 кг жита й 25 крб за 100 кг пшениці, тоді як на ринку ціни були в 3–4 рази вищі, тобто селян-одноосібників прирікали на економічний занепад²¹.

Майже одночасно було встановлено своєрідний оброк по 20 кг м'яса з господарств до 2 га землі, по 30 кг – з 2–5 га, по 50 кг – з 5–10 га, причому м'ясо купувалося державою за 6–7 копійок за 1 кг, у той час, коли на ринку ціна 1 кг – 75 копійок; оброк зерном від 1 га – по 90 кг зерна при ціні 6 крб за 100 кг, на ринку ціна – 180 крб за 100 кг пшениці. Селяни, коли не мали власного м'яса чи зерна, змушені були купляти ці товари на ринку, а потім віддавати фактично задарма державі. Запроваджувалися й нові податки – за корову – 60 крб, за коня – 120 крб, за 1 га землі – 5 крб. Крім цих заходів економічного тиску, вводилися ще й облігації внутрішньої позики в примусовому порядку²².

Та чи не найефективнішими й дієвими засобами агітації за колгоспи, на нашу думку, були терор і залякування селян-одноосібників. Сучасники тих подій згадували слова “визволителів”: “Підписуй заяву в колгосп, тоді пустимо.., а ні, то вивеземо до Сибіру”²³. Про те, що колективізація проходила в 1939–1941 рр. без бажання й особливого ентузіазму селян, свідчить хоча б той факт, що з відступом радянських військ усі колгоспи, створені на території західних областей УРСР, просто зникли.

На повільний хід колективізації в цьому регіоні впливав і факт слабкої диференціації селян. Тут соціальне становище т. зв. “куркулів” майже не відрізнялося від становища “бідняків”. Як перші, так і другі ледве зводили “кінці з кінцями” ще до 1939 р. Справді заможних селян, які забезпечували відносно соціальне благополуччя своїм сім’ям, було дуже мало. Так, “...до початку колективізації розшарування селянства на Станіславщині характеризувалося такими даними: з 237 тис. селянських господарств 168,8 тис. були бідняцькими (71,2%), 64,4 тис. – середняцькими (27,2%); 4 855 – куркульськими (1,6%)”²⁴. Схожа ситуація була й в інших західноукраїнських областях. За даними В.Соколова, селянські господарства Східної Галичини та Волині були переважно бідними й ледве задовольняли свої потреби, а заможні господарства зовсім не мали продукції для продажу. Наприклад, у Станіславському воєводстві в “...1931 р. на 249,2 тис. селянських дворів припадало лише 24 тис. (9,5%) середняцьких, які мали в середньому по 6–8 га землі, двоє коней, 1–2 корови. 16 тис. дворів (6,9%) належало до “куркульських”. В цих господарствах в середньому тримали 13 га землі, 2–3 коней і стільки ж корів. І, нарешті, найбільш поширеними були господарства бідняків – 162,4 тис. (63,6%). Їх земельні наділи не перевищували 2 га. Ще 21,3 тис. дворів належали до напівпролетарських – від 2 до 5 га”²⁵. Слід урахувати й те, що селянам належали переважно малородючі землі. Схожа ситуація була й в інших 5 областях.

На нашу думку, активна колективізація в західноукраїнських землях розпочалася лише весною 1940 р. Дещо уповільнені темпи колективізації в 1939 р. пояснюються тим, що перед КП(б)У й урядом УРСР на той час стояли інші завдання – поширення загальнореспубліканських органів влади, управління та контролю, без яких неможливо було проводити будь-які кардинальні перетворення. Формування органів радянської влади завершилося лише в січні – лютому 1940 р. Як наголошує М.Рудницька, вибори до місцевих рад у краї проходили по кілька разів, перш ніж “...до влади прийшли потрібні (радянській владі. – *М.В.*) елементи...”²⁶.

Деякий час радянська влада придивлялася до вороже налаштованих до неї людей, виявляючи їх на дрібницях і не ведучи якихось кардинальних змін, які б підняли проти влади більшість населення. Крім того, вона змушена була враховувати й те, що ці території були розташовані неподалік від кордону, за яким перебували на той, але тільки на той час, дружні німецькі війська, і можливість війни була більш ніж вірогідною. Весною 1940 р., коли ситуація дещо змінилася – стала очевидною війна Німеччини з Францією та Англією, а не із СРСР, – німецькі війська були зосереджені в Західній Європі; було остаточно сформовано органи влади й контролю, апарат примусу, тому проведення колективізації стало лише питанням часу. Організованого ж опору їй в західних областях УРСР у 1940–1941 рр. не було. У свою чергу, створення колгоспів і радгоспів було головною вимогою ЦК КП(б)У до місцевих органів влади – облвиконкомів, райвиконкомів, обласних і районних Рад, підрозділів НКДБ та НКВС.

У радянській історіографії підкреслювалося, що колективізація проходила виключно на добровільних засадах. На цю думку мали наводити й тенденційно підібрані документи в збірниках документів і матеріалів, які публікувалися в 50–80-х рр. Проте навіть у цих збірниках серед численних документів, які наголошують на тому, що селяни добровільно й з великим задоволенням і бажанням подають заяви для вступу в колгоспи, звучать дисонансом розпорядження та вказівки ЦК КП(б)У місцевим обкомам і райкомам “прискорити процес колективізації”, “провести агітацію серед селян-одноосібників”, “посилити наочну агітацію у перспективності колективного господарювання” тощо. Ці документи є й у книзі “З історії колективізації сільського господарства західних областей УРСР” (К., 1976), і в книзі “Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР в 1939–1979 рр.” (К., 1980). Вони свідчать, вважаємо, про те, що колективізація, по-перше, велася не на добровільних засадах, а за вказівкою комуністичної партії, а по-друге, темпи колективізації в цьому регіоні відставали від планів, а також опосередковано підтверджують наявність державного терору й репресій щодо всіх незгідних. До наведених фактів можна додати й таке: за даними ГУЛАГів, із Західної України й Західної Білорусі в 1939–1941 рр. було виселено 1 млн 173 тис. осіб²⁷.

Виходячи із цього, перед нами постає нерадінна картина примусової колективізації в західних областях УРСР. Загальновизнаним нині є той факт, що вивозили до Сибіру, у Ка-

захстан і т. д. насамперед т. зв. “куркулів” та українську інтелігенцію, тоді як поміщиків, польських осадників і священнослужителів просто страчували. Хоча кількість “куркулів” – господарів, які мали більше 10 га, була малою (трохи більше 4 тис.), кількість депортованих за звинуваченням у “куркульстві” у десятки разів більша.

Визначальними при вирішенні питання про зарахування господарства до категорії “куркульське” були кількість землі, корів, коней, оренда чи володіння машинами, використання наймитів і реалізація сільськогосподарської продукції на ринку²⁸. Дуже часто доленосними були навіть не перелічені умови, а питання особистої помсти чи позиція селянина щодо колективізації. Не поодинокими були випадки, коли до куркулів зараховували не тільки середняків, але навіть і бідняків. При створенні справ проти куркулів відбувалися численні фальсифікації й правопорушення. За різними оцінками, із західних областей УРСР у 1939–1941 рр. було депортовано від 10 до 20% населення, тоді як куркулі становили лише 1,6% населення²⁹.

Чи не найважливішим фактором, що гальмував колективізацію, була безоплатна або майже безоплатна праця селян у колгоспах. На виплати за виконання трудовнів селянська сім’я не могла проіснувати, її могло врятувати тільки власне невеличке господарство. Проте працівникам колгоспів і радгоспів у довоєнний період “...дозволялося тримати на сім’ю не більше 1 корови і теляти до 4 місяців, або козу з приплодом до року й свиню... за 3 місяці до війни ці пільги були розширені, дозволялося тримати і 10 курок, або 5 голів водоплавної птиці...”³⁰.

Крім того, селяни мали добре розвинуте почуття власності й споконвіку прагнули володіти землею. Тобто крім економічного й політичного факторів, що гальмували колективізацію, був ще й інший – психологічний. Тому досить наївно вважати, що процесу колективізації сприяли соціалістичні змагання між окремими районами Львівської, Дрогобицької та інших західноукраїнських областей з районами Московської, Тульської областей РРФСР. Ці змагання та численні зустрічі між селянами двох республік організовувалися згідно з вказівками ВКП(б).

Поступово під тиском радянських і партійних органів чисельність колгоспів у Західній Україні таки зростала. Якщо до кінця травня 1940 р. тут було 240 колгоспів, то 17 вересня 1940 р. їх налічувалося вже 404 з 233 фермами великої рогатої худоби, а до 1 листопада того ж року в західних областях УРСР було створено 529 колгоспів і 174 МТС³¹.

Проте наведені цифри були далекі до суцільної колективізації. У багатьох новостворених колгоспах було не більше 20 селянських господарств. Частка колгоспів до початку війни залишалася порівняно малою: “...було колективізовано лише 13% всіх селянських господарств і 17% орної землі”³². Найбільше колгоспів напередодні війни налічувалося в Тернопільській області – 418, дещо менше – у Дрогобицькій – 318, а ще менше у Львівській – 76³³.

Через такі повільні темпи колективізації уряд республіки вимагав від органів радянської влади на місцях посилити тиск на селян-одноосібників. Зрештою, кількість розкуркулених зросла, особливо у Львівській і Станіславській областях, де ситуація з колективізацією була найгіршою. Останнім заходом, який мав сприяти збільшенню кількості колгоспів, проведеним до початку радянсько-німецької війни, став “молочний податок”. Він становив: з 1–2 моргів – 70 літрів за рік (1 морг – 0,56 га), від 3 до 7 моргів – 120 літрів за рік, більше 7 моргів – 180 літрів за рік³⁴. Можливо, планувалися й інші заходи економічного та політичного тиску на селян-одноосібників, але втіленню їх у життя стала на заваді радянсько-німецька війна, яка розпочалася 22 червня 1941 р.

У цілому, із самого початку колгоспи не виправдовували себе економічно. Так, урожайність зернових у колгоспах у 1940 р. у західних областях становила 13,2 ц з 1 га, у той час як у селян-одноосібників – 16–17 ц з 1 га. Нижчими були й надої молока³⁵.

Колективізація, і не лише в західних областях УРСР, а й у цілому СРСР, стала однією з багатьох причин поразок Червоної Армії в 1941–1942 рр. За висловом дослідника М.Ковалю, “...насильницька колективізація і великий терор, якщо і не спричинили безпосередню фашистську агресію, то, безумовно, значно ускладнили її відсіч”³⁶.

Таким чином, можна зробити низку висновків. Насамперед:

1) колективізація в західних областях УРСР, зокрема в Галичині й на Волині, розпочалася в жовтні – листопаді 1939 р., але особливо активно лише із січня – лютого 1940 р.;

2) колективізація, попри всі заяви про її добровільний характер, велася переважно в примусовому порядку;

3) процеси колективізації не набули масового характеру в довоєнний період, незважаючи на всі економічні, політичні й репресивні заходи радянських і партійних органів;

4) проти колективізації в довоєнний період у західних областях не було активного опору селян, переважали пасивні форми боротьби, такі як втечі, приховування майна, шкідництво та саботаж;

5) процеси створення колгоспів і загалом внутрішня політика радянської влади були однією з причин поразок Червоної Армії в ході радянсько-німецької війни в 1941–1942 рр., а з відступом радянських військ колгоспи на західноукраїнських землях фактично самоліквідувалися.

1. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – 194 с.; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 424 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1: Військо України. – 432 с.; Винниченко І. Примусове переселення: 1920 – початок 50-х рр. / Ігор Іванович Винниченко // Золоті ворота. – 1994. – № 1. – С. 48–79; Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / [Володимир В'ятрович, Руслан Забілий, Іван Дерев'яний, Петро Содоль]; відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. – 2-ге вид., випр. та допов. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2008. – 352 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 роках / Анатолій Кентій. – К., 1999. – 201 с.; Кентій А. Українська повстанська армія (1946–1956) / Анатолій Кентій. – К., 1999. – 111 с.; Русначенко А. Народ збурений. Національний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках / Аналії Миколайович Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 511 с.; Сергійчук В. Український здвиг : у 5 т. / Володимир Іванович Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2004–2005 та ін.
3. Сеньків М. Колективізація західноукраїнського села (40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Михайло Сеньків ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2004. – 463 с.
4. Авторханов А. Империя Кремля: Россия, СССР и Украина / Абдурахман Авторханов // Дружба народов. – 1991. – № 2. – С. 193–207; Винниченко І. Примусове переселення : 1920 – початок 50-х рр. / Ігор Іванович Винниченко // Золоті ворота. – 1994. – № 1. – С. 48–79; Волков І. М. Виселення селян України у віддалені райони СРСР наприкінці 40-х рр. / І. М. Волков // Український історичний журнал. – 1993. – № 7–8. – С. 37–43; Курносов Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносов // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 80–87; Поліковський М. Окупаційний сталінський режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників / М. Поліковський // Розбудова держави. – 1994. – № 4. – С. 42–49.
5. Лисенко Л. Сільське господарство України / Л. Лисенко. – Видавництво закордонних частин ОУН, 1960. – 210 с.; Західна Україна під більшовиками (ІХ.1939 – VI.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – 494 с.
6. Кожукало І. Жорстокий хліб: Про становище колгоспного селянства на Україні в перші повоєнні роки / І. Кожукало // Сільські обрії. – 1989. – № 7. – С. 18–21.; Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Роберт Конквест. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.; Соколов Б. Війна з селянином / Б. Соколов // Галичина. – 1993. – 16 лют. – 22 берез. – С. 7–8.
7. Замлинський В. О. Шлях чорної зради / В. О. Замлинський. – Львів : Каменярь, 1969. – 168 с.; Коваль М. В. УРСР в період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955) / Михайло Васильович Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 80–87.
8. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації (XIX–XX століття) / Ярослав Йосипович Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.; Коваль М. В. УРСР в період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955) / Михайло Васильович Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 80–87.
9. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 424 с.; Рибак І. В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955) / І. В. Рибак // Український історичний журнал. – 1994. – № 1. – С. 61–72.
10. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 19–20.

11. Курносів Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 84.
12. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 20.
13. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 309–311.
14. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації (XIX – XX століття) / Ярослав Йосипович Грицак. – К. : Генеза, 1996. – С. 214.
15. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 61–62.
16. Там само. – С. 63.
17. Там само. – С. 215.
18. Там само. – С. 45–48.
19. Там само. – С. 47–49.
20. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 316.
21. Там само. – С. 319.
22. Там само. – С. 319–321.
23. Соколов Б. Війна з селянином / Б. Соколов // Галичина. – 1993. – 16 лют. – 22 берез. – С. 7–8.
24. Там само.
25. Там само. – С. 8.
26. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 342.
27. Винниченко І. Примусове переселення : 1920 – початок 50-х рр. / Ігор Іванович Винниченко // Золоті ворота. – 1994. – № 1. – С. 57.
28. Соколов Б. Війна з селянином / Б. Соколов // Галичина. – 1993. – 16 лют. – 22 берез. – С. 7–8.
29. Курносів Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 87.
30. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 70.
31. Там само. – С. 73.
32. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 334.
33. Там само. – С. 333.
34. Там само. – С. 323.
35. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 85.
36. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Михайло Васильович Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – С. 173.

В статті аналізуються причини і початковий етап колективізації на західноукраїнських землях в 1939–1941 гг., а також освітаються основні соціальні зміни в середовищі українського селянства. Детально аналізуються методи економічного і позаекономічного примусу селянства Галичини і Волині до вступу в колгоспи, а також заохочення до співпраці з радянською властю. Автор намагається окреслити коло проблем, які потребують подальшого вивчення.

Ключеві слова: колективізація, колгоспи, західноукраїнські землі, “золотий вересень”.

In the article analysed reasons and initial stage of collectivization on Western Ukraine earths in 1939–1941, and also basic social changes are illuminated in the environment of the Ukrainian peasantry. In detail the methods of economic and out of economic compulsion of peasantry of Galicia and Volyn are analysed to entering into collective farms, and also encouragements to the collaboration with soviet power. An author tries to outline the circle of problems which require a further study.

Keywords: collectivization, collective farms, western Ukrainian lands, “the golden September”.